

DAGMAR PICOVÁ

VOLTAIRE A ROUSSEAU: DVA POHLEDY NA LIDSKOU PŘIROZENOST

Voltaire a Rousseau jsou v dějinách filozofie tradičně vnímáni jako představitelé protichůdných postojů k nejrůznějším filozofickým tématům. Především je však Voltaire chápán jako zastánce racionálního přístupu k řešení problémů a Rousseau jako zastánce přístupu založeného na emocích. Například v nedávno vydaných dějinách novověké filozofie W. Röd charakterizuje Rousseauovo dílo následujícím způsobem: „Nešlo mu primárně o teorii, ale o vyjádření určitého emocionálního postoje, který je charakteristický odvratem od teoretického rozumu, zejména od sebestředné spekulace, a přívratem k niternosti pocitu.“¹ Hlubší analýza vybraných děl obou myslitelů však ukazuje na případné zkreslení způsobené tradičním pohledem. Ve svém článku se zaměřím se na detailní studium Voltairova textu *Báseň o pohromě lisabonské* (*Poème sur le désastre de Lisbonne*) a Rousseauovy reakce v *Dopise o Prozřetelnosti adresované Voltairovi* (*Lettre à Voltaire sur la Providence*). Zmíněné texty jsem zvolila, protože představují přímou polemiku mezi Rousseauem a Voltairem a dokládají na konkrétních příkladech pohledy autorů na problematiku zla i na související otázku lidské přirozenosti. Současně je v těchto textech zřejmé, že tradiční pohled² nebere v potaz komplexní charakter Rousseauova myšlení, které se neomezuje pouze na citově zaměřený výklad.

Lisabonské zemětřesení v roce 1755 bylo velkým šokem pro veřejnost i intelektuální kruhy. Teologové i filozofové byli nuceni přehodnotit svá

¹ W. Röd, *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, Praha: Oikúmené 2004 (přel. J. Karásek), s. 486. Originál byl poprvé vydán v roce 1984.

² Současné práce věnované dílu J.-J. Rousseaua se naopak snaží prokázat jeho racionální přístup k řešení některých otázek. Srov. N. J. H. Dent, *A Rousseau Dictionary*, Oxford: Blackwell 1992; F. Neuhouser, *Rousseau's Theodicy of Self-Love*, Oxford: Oxford University Press 2008 atd.

stanoviska a vyrovnat se s událostí, jež zpochybnila optimistický pohled na postavení člověka ve světě. I Voltaire byl zasažen portugalskou tragédií a cítil potřebu vyjádřit své rozpoložení. V roce 1756 tak vydává *Báseň o pohromě lisabonské v roce 1755 čili přezkoumání poučky: Všecko je dobré*. Voltaire text opatřil Předmluvou, v níž vysvětluje okolnosti vzniku básně a upozorňuje na kritický aspekt svého díla. V Předmluvě Voltaire předkládá soudobé diskuze o lidské přirozenosti a otázku její případné zkaženosti, zmiňuje Popeův *Esej o člověku* i pojetí Leibnize, Shaftesburyho a Bolingbroka. Voltaire se nestaví vůči Popově pojetí, pouze upozorňuje na možné zneužití poučky *Všecko je dobré* v případě, že je chápána v absolutním smyslu a ignoruje přítomnost zla ve světě. Na konci Předmluvy Voltaire shrnuje svůj postoj a podává závěrečný nástin tématu, ve kterém je zřejmé jeho zoufalství způsobené tragédií: „[...] jedině zjevení může rozvázat ten veliký uzel, který zamotali všichni filozofové, [...] jedině naděje na rozvoj naší bytosti v novém řádu věcí nás může utěšit v přítomných neštěstích, [...] dobrota Prozřetelnosti je jediným útočištěm, kam se člověk může uchýlit při zatemnělosti svého rozumu a při nehodách, které stíhají jeho slabou smrtelnou přirozenost.“³

Voltaireovo stanovisko v Předmluvě je projevem obtížné situace, v níž se ocitl. Obdivovatel Popea a zastánce optimismu je nucen revidovat svůj postoj, aniž by však souhlasil s postojem opačným. Voltaire nenavrhuje vlastní řešení problémů, ve svých pochybnostech se dokonce v básni obrací na Pierra Bayla: „Odcházím k moudrému Baylovi na radu; / ten je tak velký, že zkoumá jen misky vah, / soustavy nemá a zmítá se v pochybách.“ (s. 311) Jak dokazuje i jeho korespondence,⁴ Voltaire se pokusil formulovat své osobní stanovisko, jež by neurazilo žádnou stranu, především se však snažil vyhnout nařčení z ateismu.⁵ Opatrnost Voltairova postoje vyjadřuje na konci Předmluvy i post scriptum, ve kterém se předem brání chybnému pochopení vlastního postoje: „P. S. Bohužel je vždycky nezbytné upozornit, že je dlužno rozlišovat námitky, které si spisovatel dělá, od jeho odpovědí na námitky a že se to, co zamítá, nesmí považovat za něco, co by přijímal.“ (s. 305)

Podívejme se nyní na vlastní text básně. Voltaire předkládá v působivých obrazech popis lidského zmaru a chaosu, které vyvolalo lisabonské země-

³ Voltaire, *Báseň o pohromě lisabonské v roce 1755 čili přezkoumání poučky: Všecko je dobré*, in *Myslitel a bojovník I*, Praha: SNPL 1957 (přel. J. B. Kozák a V. T. Miškovská), s. 305.

⁴ Srov. R. Pomeau (ed.), *Voltaire en son temps. Tome premier*, Paris: Fayard/Voltaire Foundation 1995, s. 818–824. René Pomeau upozorňuje na postupné úpravy básně s ohledem na reakce publika.

⁵ Voltaire kritizuje ateismus například ve svém *Filozofickém slovníku* (1764), kde mu věnuje samostatné heslo.

třesení. Hned na začátku básně se objevuje protiklad zničené krajiny a nešťastných lidí s výrokem filozofů, že vše je dobré (*Tout est bien*). Filozofové jsou přímo osloveni, aby se postavili na místo tragédie a konfrontovali své názory s katastrofou: „Zkus to a odpověz výkřikům z popela: / „Tak to chtěl odvěkých zákonů nutný sled, tak jimi dobrý Bůh svobodně řídí svět.““ (s. 306) Voltaire upozorňuje na fakt, že odtaziť přístup k tragédii by se změnil v případě vlastního neštěstí a osobních strastí filozofů: „Teprv když ta či ta rána vás nalomí, / lidmi se stanete, pláčete – jako my!“ (s. 307) Zde je zřejmé, že použitím plurálu se Voltaire sám řadí do zástupu nešťastných lidí a vyražuje se ze skupiny filozofů, které v básni kritizuje. Především se však v textu ostře vymezuje vůči popírání existence zla či zlehčování utrpení obětí neštěstí: „Zlo nelze vyléčit tím, že je popřete!“ (s. 308) „Všecko je ve válce, od živlů po lidi; / zlo je tu ve světě; kdo že je nevidí?“ (s. 309) V případě popírání utrpení Voltaire filozofům ukazuje, že srdce je neustále přesvědčující o pomýlenosti ducha, který mylně lpí na prosazování zásady, že vše je dobré a že „co hubí jednoho, druhému prospívá“.

Voltaire vyslovuje své pochybnosti o předurčenosti k utrpení a strádání, odmítá možnost krutosti Boha vůči nevinným lidem: „Tvrdíte s jistotou o věčné příčině, / jež vše ví, všeho je všemocná tvůrkyně, / nutně, že lidský rod vehnala, bezbranný, / tam, kde mu pod zemí rozžala vulkány?“ (s. 307) V básni se zastavuje u představy neblahého určení lidského osudu, které odmítá přijmout: „Je člověk narozen v hříchu a trestán zaň? / Platí snad pánovi prostoru, času daň, / kterou on bez hněvu, bez citu vymáhá, / jen aby naplnil určení neblahá?“ (s. 310) Lidské možnosti jsou omezené, nelze poznat příčinu zla a utrpení. Z Voltairových formulací je patrné, že je lisabonským neštěstím hluboce otřesen a jeho víra v lidskou racionalitu a schopnosti je narušena: „Člověk se s toužením k bezměrnou rozpřáhá, / cizí mu zůstává vlastní tvář, povaha.“ (s. 311)

Na závěr básně se však objevuje jiný tón. Nejdříve Voltaire ve dvou následujících verších vedle sebe staví současnou iluzi, že dnes je vše dobré (*Tout est bien aujourd'hui*) a naději v lepší budoucnost, kdy vše bude dobré (*Un jour tout sera bien*). Báseň je zakončena obdobně laděným obrazem: „Kterýsi kalif prý v poslední ze svých chvil / k Bohu, jež uctíval, takto se pomodlil: / „Nesu ti, jediná bytosti bezmezná, / vše, co tvá nesmírnost nepojme, ale zná: / omyly, chyby, jež smlčel bych raději, / kdekteré lidské zlo.“ – Dodat měl: naději.“ (s. 312) Podle Iry O. Wade⁶ Voltaire zmínkou o naději odkazuje na úsilí o zachování lidské svobodné vůle navzdory všem vnějším omezením. Tato vůle se projevuje v prosazování humanitárního po-

⁶ Ira O. Wade, *Voltaire and Candide. A Study in the fusion of history, art, and philosophy*, Princeton: Princeton University Press 1959, s. 58.

stoje a všímavosti k lidskému utrpení. Je třeba aktivně vystupovat na obranu trpících, žít v souladu s ostatními, jak ostatně ukazuje závěr *Candida*. K danému místu se však vztahuje i Voltairova vlastní poznámka k básni, která je věnována otázce posmrtného života a případné kompenzace strastí. Podle Voltaira jsou lidé vedeni „instinktem, rozumem, potřebou útěchy a dobrem společnosti“ k tomu, aby se přiklonili k možnosti dalšího pokračování života (*une vie à venir*). Voltaire se tedy domnívá, že naděje je skutečně vázána na možnost dalšího života a volba naděje je částečně racionální volbou. Je ovšem nutné dodat, že závěrečná zmínka o naději dokonce v jedné z chystaných verzí básně zcela chyběla.⁷ Je zřejmé, že Voltaire bojoval s vlastním pocitem pesimismu a beznaděje a snažil se báseň uzavřít optimistickou vizí.

Voltaire sám zaslal jeden exemplář své básně Rousseauovi, společně se svým dalším textem, *Básně o přirozeném zákoně (Poème sur la loi naturelle)*.⁸ Rousseau reaguje 18. srpna 1756 ve svém dopise známém jako *Dopis o Prozřetelnosti adresovaný Voltairovi (Lettre à Voltaire sur la Providence)*. Rousseau nejprve zdvořile uvádí, že právě jeho obdiv k Voltairovu dílu jej vede ke kritice *Básně o pohromě lisabonské* vyložené v rozsáhlém dopise.⁹ V úvodní části Rousseau rovněž zdůrazňuje upřímnost svého hodnocení a staví se do pozice „přítele pravdy“, jenž má v úmyslu hovořit s filozofem zcela otevřeně. Ve svém textu Rousseau Voltairovi nejdříve vyčítá, že zobrazuje jen lidské neštěstí a nepřináší žádnou útěchu, zatímco kritizovaný Popův optimismus tuto útěšnou sílu má. Rousseau konstatuje, že jediným zdrojem zla je svobodný člověk. Fyzické utrpení chápané jako zlo podle Rousseau nevyhnutelně patří k člověku. Ovšem i v tomto případě je většinou způsobeno člověkem. Rousseau připomíná, že ve své *Rozpravě o původu nerovnosti mezi lidmi* také zobrazil lidské neštěstí, ukázal však, že pochází z konání lidí samotných, a tedy je možné vyhnout se mu změnami ve svém chování.¹⁰

V případě portugalského neštěstí tak Rousseau uvádí konkrétní případy, kdy by odlišné lidské konání umožnilo zabránit tragédii. Chybné bylo například rozložení domů a množství podlaží v Lisabonu. Tyto přispěly k záhubě obyvatel, zatímco menší hustota obyvatelstva by zamezila velkému počtu obětí. Mnozí lidé se také vraceli do svých domovů hned po prvních

⁷ Tamtéž, s. 112.

⁸ Rousseau se ve svém dopise *Básně o přirozeném zákoně* nezabývá, jen stručně zmiňuje svůj obdiv k tomuto textu.

⁹ Rousseau neposlal dopis přímo Voltairovi, zprostředkovatelem byl doktor Tronchin, jenž měl sám rozhodnout, zda je vhodné dopis Voltairovi předat.

¹⁰ J.-J. Rousseau, *Lettre à Voltaire sur la Providence*, in *Oeuvres complètes de Jean-Jacques Rousseau* IV, Paris: Alexandre Housiaux 1853, s. 239 (přel. aut.).

otřesech a stali se obětmi dalších vln zemětřesení. Rousseau rovněž připomíná, že přírodní katastrofy na opuštěných či méně civilizovaných místech nevzbuzují žádný zájem společnosti, i když k nim dozajisté dochází (s. 239–240). Výstavbou měst se nezmění přírodní zákony a nezabrání se případným přírodním katastrofám. Rousseau dále uvádí, že některé z obětí se náhlou smrtí vyhnuly dlouhému trápení a špatnému konci. Svůj přehled možného utrpení, které by bylo horší než případná smrt v troskách města, zakončuje srovnáním intenzity přírodních katastrof a katastrof zaviněných lidmi: „Podle mne jsou všechna zla způsobená přírodou méně krutá než ta, která k nim přidáváme sami.“ (s. 240)

Rousseau se dále ve svém dopise zabývá důsledky, ke kterým vede popírání optimistického postoje. Za výchozí stanovisko, jež umožňuje zachovat smysluplnost strádání a negativních událostí lidského života, považuje víru v existenci Boha, s níž je nutně spojena charakteristika Boha jako dokonalého, moudrého, mocného a spravedlivého. Rousseau vysvětluje svou víru na základě citového rozpoložení, jež odmítá pochybnosti o existenci Boha jako nepřírozený stav, který jeho duši nevyhovuje. Rousseau sám používá výraz důkaz z citu (*la preuve de sentiment*), který chápe jako základní pravdu, z níž vychází jeho podpora optimismu a Prozřetelnosti. Současně přiznává, že tento důkaz není možné vnutit jiným lidem – nelze někoho přesvědčit k víře poukazem na vlastní prožitek víry (s. 244–245). Je zřejmé, že Rousseauova polemika s Voltairem má jádro v rozdílném názoru na problematiku Prozřetelnosti, z níž vychází odlišný pohled na vysvětlení existence zla ve světě. S pojetím Prozřetelnosti souvisí i odlišný pohled na lidskou přirozenost, proto je nutné blíže vysvětlit pojetí obou autorů.

Filozofická diskuze na konci 17. století a v průběhu 18. století rozlišuje případy speciální a všeobecné Prozřetelnosti, podle toho, zda se Prozřetelnost týká osudu jednotlivce či pouze zájmu celku.¹¹ Rousseauův přístup k otázce Prozřetelnosti vykazuje v případě některých proklamací rysy Prozřetelnosti všeobecné, zejména v částech, kde se vyslovuje pro platnost poučky *Vše je dobré* v opozici k Voltairovu stanovisku i životnímu osudu. Na závěr dopisu Rousseau zmiňuje osobní rozdíly mezi oběma mysliteli. Tato charakteristika již naznačuje, jak budou budoucí generace přistupovat k autorům i jejich dílu. Podle Rousseaua Voltaire žije obklopen dostatkem a slávou, přesto nalézá na zemi pouze zlo. Sebe pak Rousseau charakterizuje jako muže chudého a trpícího, který však doufá, že vše je dobré: „Všechny metafyzické subtility nemohou způsobit, abych třeba jen na chvíli pochyboval o nesmrtnosti duše a blahodárné prozřetelnosti. Cítím ji, věřím

¹¹ Srov. *Inventaire Voltaire* (sous la direction de Jean Goulemot, André Magnan, Didier Masseau), Paris: Gallimard 1995, s. 1115.

jí, toužím po ní, doufám v ni a budu ji bránit do posledního dechu.“ (s. 246) Rousseau zdůrazňuje, že víra v Prozřetelnost je základem jeho životního postoje, bez této opory by jeho život neměl pevné ukotvení a osobní nezdar by neměly žádné vysvětlení a kompenzaci. Jak je zřejmé z výše uvedené citace, Rousseau chápe Prozřetelnost především jako garanci smysluplnosti vlastního života a nepochybuje o jejím neustálém působení na jednotlivé události. V tomto smyslu je jeho pojetí Prozřetelnosti vyjádřením Prozřetelnosti speciální.

Oproti tomu deistické pojetí všeobecné Prozřetelnosti omezuje její působení na ustanovení přírodních zákonů. Matematické zákony v přírodě odkazují na účel, a tedy na existenci Boha, lidský osud je pak nutně řízen přírodními zákony. Voltairovo pojetí Prozřetelnosti vychází z deistického přístupu, v průběhu svého života však Voltaire osciluje mezi pojetím speciální Prozřetelnosti a všeobecné Prozřetelnosti. Ve svých proklamacích se Voltaire staví za všeobecnou Prozřetelnost, zejména po roce 1755. V *Otázkách k Encyklopedii* z roku 1770–1772 se v hesle věnovaném Prozřetelnosti prostřednictvím postavy Metafyzika výslovně vymezuje vůči pojetí speciální prozřetelnosti.¹² Připomeňme rovněž, že v Předmluvě k *Básni o pohromě lisabonské* se sice Voltaire obrací k Prozřetelnosti, ale vymezuje se vůči její bezvýhradné blahodárnosti: „Jistě je všecko upraveno, všecko řízeno Prozřetelností; ale je až příliš citelné, a to dávno, že všechno není zařazeno k našemu přítomnému blahu.“ (s. 303) Přesto však Voltairovo pojetí prozřetelnosti vykazuje i ústupky vůči prozřetelnosti speciální, vzhledem k Voltairově snaze vyhnout se nástrahám ateismu. Voltairův Bůh má být garantem morální integrity jednotlivců a poskytovat jim naději, že jejich jednání bude spravedlivě oceněno, jak dokazuje zakončení *Básně o pohromě lisabonské* s nástinem naděje v budoucí život.

Voltairova odpověď na Rousseauovu reakci z 12. září 1756 je velmi stručná. Z důvodu nemoci Voltaire nepodává další komentář a omezuje se na zdvořilostní formulace a neurčité vyzvání Rousseaua k osobnímu setkání. Na závěr Voltaire uvádí, že si Rousseau váží, nehledě na některé posměšné reakce. K setkání nad tématem básně však již nedošlo a další události změnilы vztah obou filozofů. Osobní nevráživost zamezila dalšímu rozvoji diskuze. Přesto se však Rousseau k tématu polemiky později vrací. V IX. knize *Vyznání* stručně shrnuje svůj postoj k Voltairově básni,

¹² „Má drahá sestro, věřím ve všeobecnou prozřetelnost, z níž od věků vychází zákon řídící běh všech věcí, tak jako tryská světlo ze slunce. Nevěřím však, že speciální Prozřetelnost změni směřování světa kvůli Vašemu vrabci či Vaší kočce.“ Srov. Voltaire, Providence, in *Questions sur l'Encyclopédie par des amateurs. Huitième partie, 1770–1772*, Genève: Cramer 1771, s. 251–254 (přel. aut.).

i když se v této zmínce již projevuje pozdější nepřátelský vztah k adresátovi a jeho úspěšné kariéře. Rousseau se nejdříve opět vyjadřuje o Voltairovi jako člověku obdařeném slávou a poctami, jenž však protestuje proti neštěstí lidského osudu. Ve svých formulacích Rousseau přitvrzuje a naznačuje, že Voltairův Bůh je spíše zlomyslným ďáblem, který se vyžívá v trápení nevinných lidí.¹³ Rousseau zde opět připomíná, že se ve svém dopise snažil důkladně ospravedlnit Prozřetelnost a dokázat, že za všechny projevy zla je zodpovědný člověk a jeho konání. Rousseau dále uvádí, že Voltaire mu odpověděl vyhýbavě a k tématu se již nikdy nevrátil, což Rousseau ve *Vyznání* považuje za své malé vítězství v polemice. Za případnou Voltairovu odpověď na svůj dopis o Prozřetelnosti považuje *Candida*, o němž se však dále nezmiňuje.¹⁴ S Rousseauovou poznámkou o *Candidovi* je však možné souhlasit. *Báseň o pohromě lisabonské* skutečně obsahuje otázky implicitně položené následně v *Candidovi*, součástí románu je ostatně i scéna zachycující zemětřesení v Lisabonu. *Candide* a Panglos navštíví město během otřesů a zažijí neštěstí jeho obyvatel, což Panglos komentuje s ohledem na svůj optimistický výklad světa.¹⁵ *Candida* můžeme chápat jako reflexi s časovým odstupem od události, zatímco *Báseň o pohromě lisabonské* je autentickým zachycením Voltairova rozpoložení a vyjádřením jeho momentální frustrace.

Navzdory tradičnímu pohledu na Voltaira jako zastávce rozumu a Rousseaua jako představitele citu můžeme v diskuzi ohledně *Báseň o pohromě lisabonské* spatřit odlišnou polohu obou myslitelů. Voltaire reaguje ve svém textu spontánně a vyjadřuje své rozporuplné pocity způsobené konkrétní událostí. Jeho báseň je téměř pascalovským zachycením lidského zmaru, chaosu a rozpolcenosti, jež doprovázejí lidský úděl. Pod vlivem tragické události jsou jako základní rysy lidské přirozenosti vyzdvíženy bezmoc

13 „[...] Protože mě zarazilo, když jsem viděl, jak ten ubohý muž, zahrnutý, aby se tak řeklo, úspěchy a slávou, přesto přednáší hořké deklamace proti bédám pozemského života a pořád shledává, že všechno je špatné, pojal jsem nesmyslný záměr umoudřit ho a dokázat mu, že všechno je dobré. I když se vždy zdálo, že Voltaire věří v Boha, ve skutečnosti vždy věřil v ďábla, neboť jeho údajný Bůh je pouhá zlovlná bytost, která podle něho nezná jiné potěšení než škodit. Nesmyslnost tohoto učení bije do očí, ale obzvláště pobuřuje u člověka, jemuž se nahromadilo jmění všeho druhu a který se z lůna svého štěstí snaží své bližní uvést v zoufalství tím, že jim kreslí děsný a krutý obraz všech neštěstí, jichž je sám ušetřen.“ J.-J. Rousseau, *Vyznání*, Praha: Odeon 1978 (přel. Luděk Kult), s. 358.

14 „Voltaire onu odpověď, kterou mi slíbil, ale neposlal, později uveřejnil. Není jí nic jiného než román *Candide*; nemohu o něm mluvit, protože jsem ho nečetl.“ J.-J. Rousseau, *Vyznání*..., s. 359.

15 „Nebot' tohle všechno,“ vykládal jim, „je ten nejlepší stav. Když už je tato sopka v Lisaboně, nemůže být jinde, jelikož není možné, aby věci byly jinde, než jsou. Je tedy všechno v pořádku.“ Voltaire, *Candide neboli optimismus*, Praha: Hynek 1994 (přel. R. Krátký), s. 32.

a slabost. Zlo – zde pojmáno jako neštěstí, kterému se lidé nemohou postavit – je konfrontováno s pojetím Prozřetelnosti, jež by mělo vysvětlit účel neštěstí a ospravedlnit existenci tragických událostí. Voltaire vyjadřuje své pochybnosti nad příznivým charakterem Prozřetelnosti a zdůrazňuje, že některé otázky zůstávají nevyřešeny. Přesto však dodává své básni optimistický závěr, jenž je spojený s nadějí v definitivní kompenzaci lidských tragédií.

Rousseauova reakce je oproti tomu snahou rehabilitovat optimistický postoj a racionální přístup k lidskému neštěstí. V případě lisabonského zemětřesení tak Rousseau argumentuje tím, že lidé nerespektují přírodní danosti, což vede k jejich ohrožení či záhubě. Na konkrétních příkladech dokazuje platnost svého tvrzení a vymezuje se vůči Voltairovým proklamacím o nevinných obětech. Základní motivací Rousseauovy reakce je ovšem nutnost zachovat víru v blahodárnou Prozřetelnost, což Rousseau otevřeně formuluje na konci svého dopisu. Rousseau chápe Prozřetelnost nejenom ve všeobecném smyslu, tzn. jako potvrzení Voltairově kritizované poučky *Vše je dobré* jako adekvátního popisu světa, ale i jako garanci smysluplnosti vlastního života a jako kompenzaci svých osobních strastí a životních ztroskotání.

VOLTAIRE AND ROUSSEAU: TWO PERSPECTIVES OF HUMAN NATURE

The paper deals with Voltaire's and Rousseau's views on the character of human nature. The author compares their perspectives in the polemic related to the Lisbon earthquake in 1755. Rousseau reacts to Voltaire's poem devoted to the catastrophe in his *Letter on Providence* where he criticizes Voltaire's refusal of optimistic position and determines human neglecting of natural conditions as the main cause of Lisbon tragedy. In general Rousseau argues in favor of Providence and stresses the importance of his personal belief in providential guidance.